

ARAP DİLİ VE TEFSİRLE İLGİLİ ŞEVÂHİD LİTERATÜRÜ*

Harun ÖGMÜŞ**

Öz

Bu makalede şevâhid ve istishâd gibi kavramların tarifleri üzerinde duruluyor, istishâdın kaynakları ve şartları hakkında bilgi veriliyor, daha sonra asıl olarak Arap dili ve tefsir kitaplarında zikredilen şevâhidi açıklamak üzere yazılmış eserler tanıtılıyor. Yazıldıkları alana göre tasnif edildikten sonra kronolojik olarak sıralanan bu eserler içerisinde en dikkat çekenler; Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb'ı*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf'ı*, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye'si*, İbn Hâcib ve İbn Hişâm'ın kitaplarındaki şevâhidi açıklayan eserlerdir.

Anahtar Kelimeler: İstishâd, şevâhid, şâhid, misâl, Arap dili, tefsir.

THE LITERATURE OF SHAWĀHID IN ARABIC LANGUAGE AND THE TAFSIR BOOKS

Abstract

This article centers on the definition of the terms shawāhid (witnesses) and istishhād. It explores the sources of istishhād and its requirements. This paper also introduces the Arabic and Tafsir materials written to explain the term shawāhid and classifies them based upon the topics they cover. Furthermore, the most important books for gaining an understanding of the term shawāhid, — al-kitāb of Sibawayhī, al-kashshāf of Zamakhsharī, al-alfiyya of Ibn Mālik, — and also the books of Ibn Hācib and Ibn Hishām will be deciphered in detail.

Keywords: Istishhād, shawāhid, shāhid, misāl, Arabic language and tafsir.

Giriş

Şevâhid, “şâhid” شاهد kelimesinin çoğulu olarak kullanılmaktadır.¹⁹ “Şâhid”, “bildiğini açıklayan, bir şeyi müşahede eden ve bir yerde hazır

* *Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri adlı doktora tezimizde* bu yazıda tanıtılan kaynakların konu açısından zikredilmesi zarurî olan az bir kısmına yer vermiş, ancak sadetten çıkmak endişesiyle tamamını zikretmemiştik. (Öğmüş, 2010: 23-25) Daha sonraki çalışmalarımızla tesbitlerimiz zenginleşip bir makale hacmine ulaşınca bu yazı ortaya çıktı.

** Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, ogmusharun@yahoo.com

¹⁹ Kelimenin bu vezinde cemedilmesi kıyasa uymamaktadır. Çünkü حائض gibi mânasında müenneslik olanlar haricindeki sıfatların "fevâil" vezninde gelişi şâzdır (Çârperdi, 1998: 137-139). Nahiv ve belâgat kitaplarındaki şevâhidi açıklayıcı telifler veren âlimlerden çoğu kitaplarının isminde bu kelimeyi kullanmıştır. Meselâ bk. Süyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Muğnî*, Mısır: el-Matbaatü'l-Behiyye; Abbâsî, Abdürrahîm b. Ahmed, *Meâhidü't-tensîs alâ şevâhidi't-telhîs*, I-IV, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1947.

bulunan" anlamlarına gelmektedir. (Cevherî, 1990: II, 494; İbn Manzûr, 1300: IV, 225-227) Arap dilcileri ise bu kelimeyi, bir kaide ortaya koymak için Kur'ân'dan veya Arapça'sına güvenilen Araplar'ın sözlerinden getirilen delil anlamında kullanmaktadırlar. (Tehânevî, 1996: I, 1002)

Şâhid, tümevarım metoduyla genel bir hükme varmak için kullanılan tikel bir önerme mesabesindedir. Meselâ مَا خَلَا'dan sonra gelen ismin mansûb olacağını ispatlamak için aşağıdaki beyit şâhid/delil getirilir (Bk. İbn Hişâm, 1963: 248):

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ / وَكُلُّ نَجِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ (الطويل)

"Haberdar olun ki Allah'ın dışında her şey bâtıldır, sebatsızdır. Her nimet muhakkak yok olacaktır" (Lebîd, 1997: 111)

Bu beyit tek bir örnektir. Ancak bu tek örnekten yola çıkılarak مَا خَلَا'dan sonra gelen bütün isimlerin mansûb olacağı genel hükmüne ulaşılır.

Kelimenin ıstilahî mânası, yukarıda zikredilen hakiki anlamları içinde en çok "şahitlik etmek" anlamına yakın görünmektedir. Şahitlik eden kişinin mahkemede bildiğini beyan etmek suretiyle hâkimin hükmüne mesnet olması gibi, kaideyi ispatlamak için getirilen söz de o kaideye mesnet teşkil eder.

Şâhid kelimesinin ıstilahî mânasından yola çıkılarak "şâhid getirme" ameliyesi olan istişhâd ise, "bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek" şeklinde tarif edilebilir (Bk. Durmuş, İsmâil, "İstişhâd", *DİA*, XXIII, 396).

Şâhid yerine hüccet²⁰ ve delil; istişhâd yerine ihticâc (İbnü'l-Enbârî, ts: II, 451, 456, 585) ve istidlâl kelimeleri de kullanılmaktadır. (İbnü'l-Enbârî, ts: 290; İbn Hişâm, ts: 30) Bu kelimeler, lügat anlamları itibariyle birbirine yakındır.²¹

Arap dili ile ilgili kitaplarda şahidin dışında ayrıca bir de misâl kelimesi kullanılır. Eşitlik ve benzerlik anlamındaki "m-s-l" maddesinden türetilmiş bir isim olan misâl kelimesi, lügatta miktar mânasına gelir. (İbn Manzûr, 1300: XIV, 131, 134) Dilcilerin ıstilahında ise, kaideyi izah etmek ve onu anlamayı sağlamak için zikredilen söze denilir. (Tehânevî, 1996: II, 1447)

²⁰ İbn Kuteybe, Adî b. Zeyd hakkında "Âlimlerimiz onun şiiirini hüccet görmezler" der. (İbn Kuteybe, ts: I, 225; İbnü'l-Enbârî, ts.: II, 455, 565, 590, 591, 595)

²¹ Delil, "yol gösterici, rehber" demektir. Hüccet ise "burhan, delil" mânasındadır (Cevherî, ts: IV, 1698; Zemahşerî, 1965: 193; İbn Manzûr, 1300: III, 151).

Fâil merfû'dur, dedikten sonra içinde fâil ve merfû olan "Zeyd" kelimesinin bulunduğu كتب زيد "Zeyd yazdı" cümlesini zikretmekte olduğu gibi.

Her misâl şâhid değildir. Şâhidin söyleyeninin bilinmesi, güvenilir bir râvi tarafından nakledilmesi, delil getirildiği meseleye delâletinin kesin olması, ittifak edilen bir hususa aykırı olmaması ve delil getirildiği konuda zarûret içermemesi gibi birtakım şartları hâiz olması gerekir (Bk. Ögmüş, 2010: 120-131). Bununla birlikte bu şartlara çoğu zaman uyulmadığı ve "şâhid" kelimesinin "misâl"i de kapsayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Meselâ Abdürrahim b. Ahmed el-Abbâsî (ö. 963/1556), Hatîb el-Kazvî'nin (ö. 739/1338) *Telhîsü'l-Miftâh* adındaki eserinde yer alan belâgatla ilgili örnekleri açıkladığı kitabına *Meâhidü't-tensîs alâ şevâhidi't-Telhîs* adını vermiştir.

İstişhâd, Arap diliyle ilgili çalışmalar yapılırken kaidelerin tesbiti ve kelimelerin anlamlarının belirlenmesi esnasında, doğruluğuna güvenilen örneklere ihtiyaç duyulması sebebiyle ortaya çıkmıştır. Şevâhidin ilk kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Lügatçiler, Kur'ân'da vârid olan kelimeleri en fasih kelimeler olarak kabul etmişlerdir. (Suyûtî, ts: I, 212-215; Ahmed Emîn, 2000: II, 258-259) Nahiv usulüne²² dair eser veren müellifler de mütevâtir, âhâd ve şâz ayırımı yapmaksızın bütün kıraatleriyle Kur'ân'ın dilde hüccet olduğunu belirtmişlerdir. (İbn Cinnî, 1999: I, 32-34; Suyûtî, 1975: 20) Taberî (ö. 310/922) ve Zemahşerî (ö. 538/1143) gibi bir kısım âlimler, bazı kıraat vecihlerini ret ve tenkit etmiş (Taberî, 2002: V/VI, 58-59; Zemahşerî, 1995: II, 67) olsa da onların bu tenkitleri bizzat Kur'ân'a değil; o kıraatleri nakledenlerin zaptına yöneliktir. Kur'ân, Arap diliyle ilgili ilimlerin ittifakla birinci kaynağıdır.

Hadislere gelince, mâna ile rivayet câiz görüldüğü, dolayısıyla Hz. Peygamber'in (sav) kullandığı kelimelerin râvilerce aynı anlamdaki başka kelimelerle değiştirilmiş olabileceği gerekçesini ileri süren Ebû Hayyân (ö. 754/1353) gibi bazı âlimler, hadislerle nahivde istişhâd edilmesini uygun bulmamışlar ve bu yola başvuranları tenkit etmişlerdir. (Ebû Hayyân, 1997: II, 154) Sîbeveyhi (ö. 182/798) gibi ilk nahivcilerin böyle bir gerekçe ileri sürdükleri sâbit değilse de hadislerle istişhâda çok az yer verdikleri de bir

²² Nahiv usulü; nahvin icmâlî delillerini, delil olmaları açısından ele alan ve onlarla delil getirme keyfiyetini, delil getiren kişinin durumunu konu edinen bir ilimdir. Nahiv usulü, semâ, icmâ ve kıyas gibi icmâlî delilleri incelediği için tafsîlî ve cüz'î delillere dayanarak kaideleri tesbit eden nahivden ayrılır. Nahivle nahiv usulü arasındaki münasebet fıkıhla fıkıh usulü arasındaki münasebete benzer (Süyûtî, 1975: 5-6)

gerçektir.²³ Hz. Peygamber'in (sav) komşu hükümdar ve kabile reislerine gönderdiği mektuplarda geçen yazılı ifadeler, lafzı mütevâtir hadisler, cevâmiu'l-kelim cinsinden veya me'sur dua kabilinden olan hadisler gibi lafzının Hz. Peygamber'e (sav) âidiyetinden emin olunan hadislerle istişhâd edileceğinde ise şüphe yoktur. (Suyûtî, 1975: 23)

İstişhâdın Kur'ân ve hadis dışındaki diğer bir kaynağı da, Arap dilinin fesâhatinde bozulmaların görülmeye başladığı hicrî II. asrın yarısından önce yaşayan Müslüman-gayr-ı Müslim Arapların manzum-mensûr sözleridir. (Suyûtî, 1975: 20) Bunlar içerisinde darb-ı meseller, değişmeye kapalı kalıp ifadelerden oluştukları ve geniş halk kitleleri tarafından kullanıldıkları için en makbul sözlerden sayılmıştır. (Suyûtî, ts: 487)²⁴ Kaynaklarda bedevîlerden nakledilen mensûr sözler yer almakla birlikte (Bk. Sîbeveyhi, 1988: I, 147, 309) bunlar nazma göre yok denilecek kadar azdır (Bk. Abdüllatîf, ts: 33-34). Kaynaklara bakıldığında şevâhidin çoğunun manzum olduğu görülür. Bunun sebebi büyük ihtimâlle, nazmın, kelimelerin müterâdifleriyle değiştirilmesini kısmen engelliyor olmasıdır.

Âlimler, şâirleri dört tabakaya ayırmışlardır: Câhiliye şâirleri, muhadram (hem câhiliye hem de İslâmî devri idrâk eden)²⁵ şâirler, İslâmiyyûn (İslâmî dönemde yaşayan müslüman-gayr-ı Müslim Arap şâirleri) ve muhdesûn (yeni, yani İslâmiyyûn'dan sonraki şâirler). Hicrî II. asrın yarısından sonraki şâirler muhdes sayılmış ve -Zemahşerî ile onu izleyen Radyyyüddin el-Esterâbâdî (ö. 686/1287) gibi âlimlerin münferit bazı uygulamaları istisnâ edilirse— bunların şiirleriyle istişhâd edilmemiştir. İlk iki tabakaya mensup şâirlerin şiirleri ittifakla, üçüncü tabaka şâirlerinin şiirleri ise kâhir ekseriyetle hüccet görülmüştür. (Bağdâdî, 1984: I, 6) Bununla birlikte ilk üç tabaka şâirleri içerisinde de Ebû Duâd el-İyâzî²⁶ ve Adî b. Zeyd²⁷ gibi Necd lehçesini kullanmadıkları vb. gerekçelerle şiirleri istişhâda değer bulunmayanlar vardır. (İbn Kuteybe, ts: I, 238) Selikalarının bozulmuş olması ihtimâlîne binâen başka milletlerle karışmış olan

²³ Tesbitimize göre Sîbeveyhi, eserinde 8 hadisle istişhâd etmiş ve bunların bir kısmının da hadis olduğunu vurgulamamıştır. Bu tutum, onun sözün hadis oluşundan ziyade Araplarca kullanılış ve aktarılışına dikkat ettiğini gösterir. meselâ bk. (Sîbeveyhi, 1988: I, 74, 258, 327; II, 32, 393; IV, 116)

²⁴ Kaynaklarda yer alan darbimeseller için örnek olarak bk. (Halîl, 1410: II, 62; VII, 205; Sîbeveyhi, 1988: I, 329; Kazvîni, 2002: 66)

²⁵ Arap dilinde muhadram, "Hz. Peygamber devrini idrâk edip müslüman olduğu halde onu görmeyen kimse" anlamındaki hadis teriminden daha geneldir. (İbnü's-Salâh, ts: 303) Yukarıdaki tariften de anlaşılacağı üzere muhadram şâirin müslüman olması şartı yoktur.

²⁶ Şâir hakkında bk. (Bağdâdî, 1984: IX, 590)

²⁷ Temîm kabilesine mensup şâir hakkında bk. (Cumahî, ts: I, 150)

kabilelerden dil malzemesi alınmaması (İbn Cinnî, 1986: II, 7; Suyûtî, 1975: 35) ilkesinin bir uzantısı olan bu tutum, şairler hakkında çok sıkı uygulanmamıştır. Bunun en muhtemel sebebi, câhiliye devrinde şâirlerce kullanılan ortak bir şiir dilinin büyük ölçüde yaygınlaşmış olmasıdır. (Çetin, ts: IX, 532; Bk. Blachere, 1998: I, 210)

Tariflerinden anlaşılacağı üzere istişhâd ve temsil (misâl vermek); lügat, sarf, nahiv ve belâgat gibi Arap diliyle ilgili ilimlerde başvurulmuş bir metottur. Ancak hadis, fıkıh ve kelâm gibi ilimlerin, bilhassa tefsir ilminin dille ilgili hususlarında da istişhâda rastlanabilir.²⁸

İstişhâd edilen şevâhidin ekseriyeti şiidir. Hatta bu sebeple “şevâhid” denilince zamanla sadece şiir anlaşılır olmuştur. Söz konusu şiirler, yukarıda özetle zikrettiğimiz istişhâd şartları gereği hicrî II. asrın yarısından önce yaşayan şâirlere aittir. Kadîm şâirler, hayâle dayalı duygulardan çok yaşadıkları hayatla alâkalı gerçek hâdiseleri terennüm etmektedirler. Dolayısıyla pek çok şiirin yaşanmış bir hikâyesi vardır. Bu hikâyeyi ve bağlamı bilmek özel çalışmalar yapmayı gerekli kılmış ve bunun neticesinde şevâhidi açıklayıcı mâhiyette geniş bir literatür ortaya çıkmıştır.

Biz, bu yazıda tesbit edebildiğimiz kadarıyla şevâhidi açıklamayı veya ona kolaylıkla ulaşmayı hedefleyen matbû veya yazma eserleri kısaca tanıtacak, günümüze gelmeyip de varlığını kaynaklardan öğrendiğimiz eserlerin de isimlerini kaydedeceğiz. Böylece bu alandaki eserleri bir başlık altında tanıtmaya çalışacağız.

1. Nahiv Kitaplarındaki Şevâhidi Ele Alan Eserler

Nahiv şevâhidini şerh eden eserler yanında, onlara kolaylıkla erişmeyi sağlamak amacıyla fihrist çalışmaları da yapılmıştır. Öncelikle günümüz araştırmacıları tarafından yapılan bu fihrist çalışmalarını zikredelim:

1.1. Nahiv Şevâhidiyle İlgili Alfabetik Fihristler

1. Fâize bt. Ömer el-Müeyyed, nahiv kitaplarında zikredilen Kur'ân şevâhidini gösteren *Keşşâfu's-şevâhidi'l-Kur'âniyye fi'l-Mesâdiri'n-nahviyye* adında bir fihrist hazırlamıştır. Fihrist, Mushaf'taki sûre ve âyet sırasına göre nahiv kitaplarında yer alan şevâhidi göstermektedir. Önce sûre adı ve âyet

²⁸ Tefsir ve hadisle ilgili kitaplardaki bir örnek için bk. (Herevî, 1999: VI, 1880); fıkıh kitaplarında bulunan bir örnek için bk. (İbn Rüşd, 1995: I, 37); bu çalışmada tefsirle ilgili kaynaklar ayrıca tanıtılacaktır.

numarasını zikretmekte sonra da bunların karşısında, çizgiyle ayrılmış yerde numarası verilen âyetin nahiv kitaplarında şâhid olarak zikredildiği yerleri sıralamaktadır. Bu eser Mektebetü'l-Fehd el-Vataniyye tarafından 1994'te Riyad'da basılmıştır.

2. Emil Bedî' Ya'kûb da nahiv kitaplarında şiirden getirilen şevâhidi dîvanların tertûbinde olduğu gibi kâfiyelerine göre alfabetik olarak toplamış, zikredildiği kitapları ve istişhâd edildikleri yerleri göstermiştir. İlk iki cildinde şiire, son cildinde de receze yer verilen ve önce sâkin harfle biten beyitleri, sonra sırasıyla fetha, damme ve kesre ile biten beyitleri gösteren üç ciltlik bu eserin adı *el-Mu'cemü'l-mufassal fi şevâhidi'n-nahvi's-ş-riyye* olup Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 1992'de Beyrut'ta basılmıştır.

3. Şiirden getirilen nahiv şevâhidinin alfabetik diğer bir fihristi de Abdüsselâm Muhammed Hârûn tarafından yapılmıştır. 1996'da Mektebetü'l-Hanci tarafından Kâhire'de basılan *Mu'cemü Şevâhidi'l-Arabiyye* adındaki bu eser de, bir önceki eser gibi tertûb edilmiş, ancak beyitlerin tamamı alınmayıp sâdece kâfiyelere yer verilmiştir.

4. Muhammed Muhammed Hasen Şurrâb'ın *Şerhu's-şevâhidi's-ş-riyye fi ümmâti'l-kütübi'n-nahviyye li-erbaati âlâfi şâhidin ş-riyy* adındaki çalışması da önceki iki eser gibi alfabetik bir fihrist hüviyetinde olmakla birlikte şevâhidin açıklamalarını içermekle mümtaz bir yere sahiptir. Müellif, —adında geçtiği gibi— dört bin şevâhid içeren eserinde zikrettiği şevâhidin şâirlerini araştırıp şiirleri onlara nispet ettiğini, şevâhidin geçtiği kaynakları kaydettiğini, ihtiyaç olduğunda beytin öncesini ve hatta bulunduğu kasidenin matlamı zikrettiğini, kapalı olan kelimelerini açıklayıp gerektiğinde i'râb ettiğini, istişhâd mahallini belirttiğini, —varsa— şiirin kıssasına yer verdiğini ifade etmektedir. (Şurrâb, 2007: 7) Müellif, açıklamalarını kısa tutmakla birlikte mukaddimede vaat ettiği bu metoda büyük ölçüde uymaktadır.²⁹ Üç cilt olan eser Müessesetü'r-Risâle tarafından 2007 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

1.2. Nahiv Kitaplarındaki Şevâhidi Açıklayan Eserler

Nahiv kitaplarındaki şevâhidi açıklayan birçok eser kaleme alınmıştır. Hâşiyeler vb. eserlerde de şevâhidle ilgili açıklamalar bulmak

²⁹ Meselâ bk. (Şurrâb, 2007: 260, 262, 417); böyle kapsamlı bir diğer fihrist de Hannâ Cemîl Haddâd'ın *Mu'cemü şevâhidi'n-nahvi's-ş-riyye* adındaki fihristidir. Bizzat görme imkânına ulaşamadığımız şerh içermeyen bu fihrist 1984'te basılmıştır. Bk. (Şurrâb, 2007: 5)

mümkündür. Ancak biz burada yalnızca şevâhidle ilgili tesbit edebildiğimiz eserleri aşağıdaki şekilde tasnif ederek zikrediyoruz:

1.2.1. Sîbeveyhi'nin Kitabının Şevâhidiyle İlgili Eserler

Sîbeveyhi'nin (ö. 182/798) şevâhidini açıklayan pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan bir kısmının isimlerini sâdece tabakat ve ilimler târihiyle ilgili kitaplardan öğrenebilmekteyiz: Ebû'l-Abbâs el-Müberred'in (ö. 285/898) *Şerhu Şevâhidi'l-Kitâb*'ı (Suyûtî, 1979: I, 270), Ebû İshâk ez-Zeccac'ın (ö. 330/941-2) (İbnü'n-Nedîm, ts: 97) talebesi Muhammed b. Ali Ebû Bekr el-Merâğî'nin (ö. 311/923'ten sonra) (Suyûtî, 1979: I, 196) ve Mebremân lâkabıyla meşhûr olan Muhammed b. Ali b. İsmâîl Ebû Bekr el-Askerî'nin (ö. 345/956) *Şerhu Şevâhidi'l-Kitâb* (Suyûtî, 1979: I, 177) adındaki eserleri, Muhammed b. Abdillâh el-Hatîb el-İskâfî'nin (ö. 420/1029) *Şevâhidü Sîbeveyhi* adındaki eseri (Suyûtî, 1979: I, 150), Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) *Şerhu ebyâti'l-Kitâb* adındaki eseri (Suyûtî, 1979: II, 280) bunlardandır.

Sîbeveyhi'nin şevâhidiyle ilgili günümüze ulaşan eserler ise şunlardır:

1. Ebû Ca'fer en-Nehhas'ın (ö. 338/949) *Şerhu ebyâti Sîbeveyhi* adındaki eseri. Ahmed Hattâb'ın tahkikiyle Metâbiu'l-Mektebeti'l-Arabiyye'ce 1974 yılında Halep'te basılmış olan bu eser, neşreden de işaret ettiği üzere³⁰ Sîbeveyhi'nin zikrettiği 1050 şevâhidden sâdece 750 kadarını içermekte ve onların da ekseriyetini kısaca açıklamaktadır.³¹

2. Ebû Muhammed Yûsuf b. Ebî Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. el-Merzûbân es-Sîrâfî'nin (ö. 385/995) *Şerhu ebyâti Sîbeveyhi* adındaki eseri. Muhammed Ali er-Rîh'in tahkikiyle Mektebetü'l-Ezher tarafından 1974'te Kâhire'de 2 cilt hâlinde basılmış olan bu eser de Sîbeveyhi'nin şevâhidinin tamamını ihtivâ etmemektedir. Çünkü sıfat-ı müşebbehe konusundan başlamaktadır. Halbuki bu konudan önce Sîbeveyhi'nin kitabında bir çok konu yer almaktadır.³² Kezâ sıfat-ı müşebbehe konusunda üç beyit açıklamıştır. (Sîrâfî, 1974: I, 3-11) Halbuki bizim tesbitimize göre Sîbeveyhi, bu başlık altında 18 adet beyit zikretmiştir. (Sîbeveyhi, 1988: I, 194-211)

³⁰ (Nehhas, 1974: §) (Not: Neşreden, kitabı tanıttığı bölümde rakam yerine harf kullandığı için bu şekilde atıfta bulunulmuştur.)

³¹ Meselâ bk. (Nehhas, 1974: 340, 332); eserin Züheyr Gâzî Zâhid'in tahkikiyle Âlemü'l-Kütüp ve Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye'ce 1986'da Beyrut'ta yapılmış başka bir baskısı daha mevcuttur.

³² Bu konu Sîbeveyhi'nin kitabında I. cilt 198. sayfada yer alır. Halbuki bunun öncesinde pek çok konu yer almaktadır. bk. (Sîbeveyhi, 1988: I, 198 ve öncesi. krş. Sîrâfî, 1974: I, 3)

3. Ebü'l-Haccac Yûsuf b. Süleyman b. Îsâ el-A'lem eş-Şentemerî'nin (ö. 476/1084) *Tahsilü 'ayni'z-zeheb min ma'dini cevheri'l-edeb fi 'ilmi mecâzâti'l-Arab* adındaki eseri Züheyr Abdü'l-Muhsin Sultan tarafından tahkik edilerek 1994'te Müessesetü'r-Risâle tarafından Beyrut'ta basılmıştır. Müellif, eserini Endülüs'te hüküm süren Abbâdî emirlerinden Mu'tedid billah'ın emriyle kaleme almıştır. (Şentemerî, 1994: 57)³³

4. Afîfü'd-din Rebî' b. Muhammed b. Mansur el-Kûfî'nin (ö. VII. asrın başları) *Şerhu Ebyâtı Sibeveyhi ve'l-Mufassal* adındaki eseri Süleymâniye kütüphânesi, Yeni Câmî bölümünde 1064 numarada kayıtlıdır. Adından da anlaşıldığı üzere Sibeveyhi'nin *el-Kitâb'*ındaki şevâhidin yanı sıra Zemahşerî'nin *el-Mufassal'*ındaki şevâhidi de açıklamaktadır.

5. Günümüz araştırmacılarından Abdü'l-Âl Sâlim Mekrem, Sibeveyhi'nin *el-Muallâkât'*tan getirdiği şevâhidi tenkitli bir şekilde ele alan *Şevâhidü Sibeveyhi mine'l-Muallâkât fi mîzâni'n-nakd* adında bir eser kaleme almıştır. Bu eser, Müessesetü'r-Risâle tarafından 1987'de Beyrut'ta basılmıştır.³⁴

1.2.2. Ebû Ali El-Fârisî'nin (ö. 377/987) *Kitâbu'l-Îzâh'*ının Şevâhidi İle İlgili Eserler:

1. Ebu'l-Hasen b. Abdillâh el-Kaysî'nin (ö. VI. asır) *Îzâhu şevâhidi'l-îzâh'*. Bu eser, Muahammed b. Hamûd ed-Da'cânî'nin tahkikiyle Dâru'l-Garbi'l-İslâmî tarafından 1987'de Beyrut'ta 2 cilt hâlinde basılmıştır.

2. Abdullah b. Berrî'nin (ö. 582/1187) *Şerhu şevâhidi'l-îzâh* adındaki eseri. Bu eser de Ubeyd Mustafa Dervîş ve Muhammed Mehdî Allâm'ın tahkikiyle 1985'te Kâhire'de basılmıştır.

1.2.3. İbn Hâcib'in (ö. 646/1249) *Kâfiye* ve *Şâfiye'sinin* Şerhlerindeki Şevâhidle İlgili Eserler

1. Radiyyüddin el-Esterâbâdî'nin (ö. 686/1287) *Kâfiye* şerhindeki şevâhidi açıklayan Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdâdî'nin (ö. 1093/1682) *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab* adındaki eseri, şevâhid

³³ Eser 1316'da Bulak'ta basılan *Kitâbü Sibeveyhi* ile birlikte de neşredilmiştir.

³⁴ Sibeveyhi'nin şevâhidi hakkında Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nda Yunus Karakullukçu tarafından *Şevâhidü Kitâbü Sibeveyhi* adında bir tez de hazırlanmıştır. Ayrıca internet imkânlarıyla tesbit ettiğimize göre Mekke Melik Fehd Kütüphânesi'nde Hamdi Ali el-Mehdî tarafından telif edilen *el-Künûzu'z-zehebiyye fi şerh ve i'râbi şevâhidi Sibeveyhi eş-şî'riyye* adında bir eser bulunmaktadır.

hakkındaki şâheserlerdendir. Şevâhid hakkında en çok eser veren müelliflerden biri, hatta birincisi olan Bağdâdî, bu eserinde şevâhidin öncesi ve sonrasını, istişhâd mahallini ve onunla ilgili meseleleri incelemesinin yanı sıra şevâhidin yer aldığı şiirleri ve onların açıklamalarını, söyleniş sebeplerini ve şâirlerin biyografilerini de ele almıştır (Bk. Bağdâdî, 1984: II, 174-183, 194-212). Böylece Bağdâdî, şevâhidi açıklamanın ötesine geçerek hem Arap şiir ve edebiyâtı sâhasında hem de terâcim hakkında haklı bir nam salan büyük bir eser vermiştir. Bağdâdî, muahhar olmasına rağmen birçoğu günümüze gelmemiş olan zengin kaynakları sebebiyle de ehemmiyet arz eden bu eserini Osmanlı Pâdişâhı Sultan IV. Mehmed'e (ö. 1104/1693) ithâf etmiştir. (Bağdâdî, 1984: I, 4) Eser, Abdüsselâm Muhammed Hârûn'un tahkikiyle Mektebetü'l-Hancı tarafından Kâhire'de 13 cilt hâlinde basılmıştır.³⁵

2. İbn Hâcib'in sarfa dair olan *Şâfiye*'sinin Radiyyüddin el-Esterâbâdî tarafından yapılan şerhinde yer alan şevâhidi yine Bağdâdî *Şerhu Şevâhidi'ş-Şâfiyye* adındaki eserinde açıklamış ve bu açıklamalar Radiyyüddin'in 4 cilt olan eseriyle birlikte Beyrut'ta Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye tarafından 1982'de basılmıştır.

3. Mustafa b. Mustafa el-Mihalicî'nin (ö. ?) *Şerhu şevâhidi'l-Kâfiye ve'l-Câmî* adındaki eseri de, *Kâfiye* ve onun Molla Câmî (ö. 898/1492) tarafından yapılan *el-Fevâidü'z-Zıyâiyye* adındaki şerhinde zikredilen şevâhidi açıklamaktadır. Bu eser de 1286/1869 yılında İstanbul'da basılmıştır.

1.2.4. İbn Mâlik'in (ö. 672/1273) *Elfiye*'sinin Şerhlerindeki Şevâhidle İlgili Eserler

1. İbn Hişâm (ö. 761/1360), İbn Mâlik'in oğlu olduğu için "İbnü'n-Nâzım" diye meşhûr olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdillâh b. Mâlik'in (ö. 686/1287) *Elfiye* şerhinin³⁶ şevâhidini *Tahlîsu'ş-şevâhid ve tellîsu'l-fevâid* adıyla telif ettiği kitabında şerh etmiştir. Ne var ki bu eser İbn Hişâm'ın ömrü yetmediği için yarım kalmış³⁷, tenâzu' bâbında son bulmuştur. Eser Abbas Mustafa es-Sâlihî'nin tahkikiyle Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî tarafından 1986'da Beyrut'ta basılmıştır.

³⁵ Eser daha önce 4 cilt halinde Bulak matbaasında da basılmıştır.

³⁶ İbnü'n-Nâzım'ın *Elfiye* üzerine yazdığı şerh, Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd'un tahkikiyle Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye'ce 2000'de Beyrut'ta basılmıştır.

³⁷ *Tahlîsu'ş-şevâhid*'i neşreden de bu durumu belirtmiştir. Bk. (İbn Hişâm, 1986: 14); eserin yarım kaldığına daha önce Bağdâdî de işaret etmiştir. Bk. (Bağdâdî, 1984: I, 19)

2. *Elfiye* şerhlerindeki şevâhid konusunda telif edilen en geniş eser Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) eş-Şevâhidü'l-Kübrâ diye de anılan *el-Mekâsıdu'n-nahviyye fi şerhi şevâhidi şurûhi'l-elfiyye* adındaki eseridir. Bu eser, Bağdâdî'nin (ö. 1093/1682) Bulak matbaasında 4 cilt hâlinde basılan *Hizânetü'l-edeb*'inin kenarında yer almaktadır. Müellifinin ifadesine göre İbnü'n-Nâzım (ö. 686/1287), İbnü Ümmi Kâsım (ö. 749/1348), İbn Hişam (ö. 761/1360) ve İbn Akil'e (ö. 769/1367) âit *Elfiye* şerhlerinde geçen şevâhidi açıklamaktadır. (Aynî, ts: I, 3) Eser, *Hizânetü'l-edeb* kadar geniş olmamakla birlikte şevâhidin yer aldığı şiirleri, bunların açıklamalarını, söyleniş sebeplerini ve şâirlerin biyografilerini de ihtiva eder.

3. *Elfiye* şerhlerinden İbn Akil şerhinin şevâhidini açıklayan husûsî kitaplar da vardır: Bunlardan Abdü'l-Mün'im el-Cercâvî'ye (ö. 1195/1781) âit *Şerhu şevâhidi İbn Akil 'alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve kardeşlerince Mısırda basılmıştır. Bu eserin hâmişinde yine İbn Akil şerhinin şevâhidini açıklayan Muhammed Kitta el-Adevî'nin (ö. ?) *Fethu'l-Celîl bi-şerhi şevâhidi İbn Akil* adındaki eseri de mevcuttur.

1.2.5. İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb*'indeki Şevâhidle İlgili Eserler

1. Suyûtî'nin (ö. 911/1505), *Şerhu şevâhidi muğni'l-lebîb* adındaki eseri, Mahmud b. et-Telâmid eş-Şinkî'tî'nin tashîhiyle Mısır'da el-Matbaatu'l-Behiyye'de basılmıştır.

2. Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin (ö. 1093/1682) *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb* adındaki eseri, Abdü'l-Aziz Rabah ve Ahmed Yûsuf Dekkak'ın tahkîkiyle Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs tarafından 1981'de Dimaşk'ta 8 cilt hâlinde basılmıştır.

3. Günümüz müelliflerinden Muhammed Ali Tâhâ ed-Dirre'nin *Fethu'l-karîbi'l-mücîb i'râbu şevâhidi muğni'l-lebîb* adındaki eseri, Mektebetü'r-Râzî tarafından 1984'te Dimaşk'ta 4 cilt hâlinde basılmıştır.

1.2.6. İbn Hişâm'ın Diğer Kitaplarında Zikrettiği Şevâhidle İlgili Eserler

Muhammed Ali el-Feyyûmî eş-Şâfiî (ö. ?), *Şerhu şevâhidi şüzûri'z-zeheb fi ma'rîfeti kelâmi'l-Arab* adındaki eserinde *Şerhu Şüzûri'z-zeheb*'teki şevâhidi açıklamıştır.³⁸

³⁸ Bu eserin Ahmed Ali el-Melîcî el-Kütübî tarafından Mısır'da neşredilen başka bir baskısı daha mevcuttur.

Günümüz müelliflerinden Rayyad b. Hasen el-Havvâm, İbn Hişâm'ın *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ* adındaki kitabında geçen Kur'an ve hadis şevâhidini, *Î'râbu's-şevâhidi'l-Kur'âniyye ve'l-Ehâdisi'n-Nebeviyyeti's-Şerife fi kitâbi Şerhi Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ* adıyla kaleme aldığı eserinde açıklamıştır.³⁹

1.2.7. Diğer Nahiv Eserlerindeki Şevâhidle İlgili Eserler

1. Zemaşerî'nin (ö. 538/1143) *el-Mufassal*'ında zikrettiği şevâhid, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürçânî (ö. 816/1413) tarafından *Şerhu ebyâti'l-mufassal ve'l-mütevassıt* adıyla yazılan eserde şerhedilmiştir. Bu eser, Abdülhamid Câsim Muhammed el-Feyyaz el-Kebisî'nin tahkikiyle Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye tarafından 2000 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ının şevâhidini açıklayan eserleri sıralarken belirttiğimiz üzere, Zemaşerî'nin *el-Mufassal*'ındaki şevâhid Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ındaki şevâhidle birlikte Afifi tarafından da şerhedilmiştir.

2. Zeynüddin Ebû Hafs Ömer el-Muzaffer b. Ömer b. Muhammed b. Ebi'l-Fevâris b. Ali'nin (ö. 689/1290), metni de kendine âit olan *Şerhu't-tuhfeti'l-verdiyye* adındaki eserinde zikredilen şevâhid, Bağdâdî (ö. 1093/1682) tarafından kaleme alınan *Şerhu Şevâhidi Şerhi't-tuhfeti'l-verdiyye* adındaki eserde açıklanmıştır. Bu eser, Nazif M. Hoca tarafından neşre hazırlanarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde bulunan Şarkiyat Enstitüsü'nce 1978'de İstanbul'da basılmıştır.

3. İmam Birgivi'nin (ö. 981/1573) *el-İzhâr* adıyla bilinen kitabının Mustafa b. Hamza el-Adavî'ye (ö. 1085/1674) âit olan şerhinde bulunan şevâhid de, Mustafa b. el-Hac Mustafa el-Mihâlicî'nin (ö. ?) *Şerhu şevâhidi Netâyici'l-efkâr* adıyla kaleme aldığı eserde şerhedilmiştir. Bu eser 1286'da İstanbul'da basılmış olup bir nüshası Âtîf Efendi Kütüphanesi'nin ekler kısmında 639 numarada bulunmaktadır.⁴⁰

4. Yakın zamanda yaşayan müelliflerden Mustafâ el-Ğalâyînî'nin (ö. 1364/1945) *Câmiu'd-dürûsi'l-Arabîyye* adındaki eserinde zikredilen şevâhid de Muhammed Ali Tâhâ ed-Dirre tarafından kaleme alınan *Fethu Rabbi'l-*

³⁹ Ahmed Hasen Kahîl'in danışmanlığında Abdülaziz b. Abdül-Muhsin b. Abdilaziz tarafından *Dirâsetü's-şevâhidi'l-Kur'âniyye fi kitâbi Evdahi'l-mesâlik* adıyla yapılan bir çalışma da Mekke'deki Melik Fehd kütüphanesinde bulunmaktadır.

⁴⁰ Eserin başka bir baskısı, yine aynı müellife âit olan daha önce zikrettiğimiz *Şerhu şevâhidi'l-Kâfiye ve'l-Câmî* adındaki eserle birlikte 1329 yılında İstanbul'da Matbaa-i Ahmed Kâmil'de Kırîmî Yusuf Ziyâ tarafından basılmıştır. Bu baskının bir nüshası yine Âtîf Efendi Kütüphanesi'nin ek bölümünde 651/2 numarada bulunmaktadır.

Beriyye i' râbu şevâhidi câmiî'd-dürûsi'l-Arabiyye adındaki eserle şerhedilmiştir. Bu eser, Metâbiu'l-İrşâd tarafından Mısır'da basılmıştır.⁴¹

2. Lügat Kitaplarındaki Şevâhidi Ele Alan Eserler

Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. el-Merzüban es-Sîrâfî'nin (ö. 368/978), İbn Düreyd'in (ö. 321/933) *Cemheretü'l-Lüga* adındaki eserinde zikredilen şevâhidin büyük kısmını şerhettiği bir kitabının yazma hâlinde Leiden'de bulunduğu belirtilmektedir. (Çetin, ts: X, 698) Bunun dışında, günümüz müelliflerinden Emil Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal fi şevâhidi'l-lügati'l-Arabiyye* adında lügat, nahiv, belâgat ve şevâhid kitaplarında zikredilen şiirleri kâfiye sırasına göre alfabetik olarak gösteren bir eser hazırlamıştır. Müellifin nahiv şevâhidi hakkında hazırladığı fihristle aynı tertîbe sâhip olan eser, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 1996'da Beyrut'ta basılmıştır. 14 ciltten oluşan eserin ilk 8 cildi şiire, 4 cildi receze ayrılmış, 2 cildinde ise fihristlere yer verilmiştir.

3. Belâgat Kitaplarındaki Şevâhidi Ele Alan Eserler

1. İbrâhim b. Abdurrahman eş-Şânî el-Karamânî'nin (ö. 1069/1658) *el-İfsâh fi şerhi şevâhidi'l-Miftâh* adındaki eseri, Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-Ulûm*'unda zikredilen manzûm misâlleri açıklamaktadır. Yazma hâlindeki bu eserin müellif nüshası Nûru Osmâniye Kütüphanesi'nde 4464 numarada kayıtlıdır.⁴²

2. Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adındaki eserinin Kazvînî (ö. 739/1338) tarafından yapılan hülâsası olan *Telhîsu'l-Miftâh* ve onun şerh ve hâşiyeleri de, misâlleri açıklanan belâgat kitaplarındandır.

a. Abdurrahim b. Ahmed el-Abbâsî'nin (ö. 963/1556) *Meâhidü't-tansîs 'alâ şevâhidi't-Telhîs* adındaki Muhammed Muhyiddin Abdülhamid'in tahkikiyle Âlemü'l-Kütüb tarafından 1947'de Beyrut'ta basılan eseri, sadece *Telhîs*'in misâllerini açıklar. Bununla birlikte misâllerin öncesi ve sonrasındaki pek çok beyti (Bk. Abbâsî, 1947: I, 8, 26) ve şâirler hakkında

⁴¹ Mekke'de Melik Fehd Kütüphanesinde, İbrâhim Hasan İbrâhim'in danışmanlığında Zeyneb Es'ad Hâşim b. Muhammed es-Sebbâk tarafından *İbn Cinnî ve şevâhidü'l-Kur'âniyyetü'n-nahviyye* adıyla yapılan bir çalışma mevcuttur. Ayrıca M. Reşit Özbek tarafından Arap gramerinde *Kur'ân ve hadisle istişâh* adıyla 1985'te Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde bir doktora tezi hazırlanmıştır. Bk. (Durmuş, ts: XXIII, 397)

⁴² Eserini beş yılda hazırladığını söyleyen müellif, metodunu da kitabının sonunda açıklamıştır. Bk. (Karamânî, vrk: 228-229)

bilgileri de⁴³ ihtivâ eden eser 2 mücellet içinde toplanan 4 ciltten oluşmaktadır.

b. Mehmed Zihnî Efendi'nin (ö. 1846-1913) Türkçe kaleme aldığı *el-Kavlü'l-ceyyid fi şerhi ebyâti't-Telhîs ve şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid* adındaki eseri, *Telhis*'in misâlleri yanı sıra Teftâzânî (ö. 791/1390) tarafından yazılan *el-Mutavvel* ve *Muhtasaru'l-meânî* adlarındaki *Telhis* şerhleriyle Seyyid Şerif Cürçânî'nin (ö. 816/1413) *el-Mutavvel* üzerine yazdığı *Hâşiy'e*'de zikredilen misâlleri de açıklayıp i'râb bakımından tahlil etmekte, şiirlerin söyleniş sebeplerini belirtmekte ve şâirler hakkında bilgi vermektedir. Eser, bizim tesbitimize göre 1304 yılında Şirket-i Kütüphâne tarafından ve 1327 yılında da Dâru't-Tibâati'l-Âmire tarafından İstanbul'da basılmıştır.⁴⁴

4. Tefsir Kitaplarındaki Şevâhidi Ele Alan Eserler

1. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adındaki tefsirinde zikrettiği şevâhid hakkında günümüz araştırmacılarından Muhammed el-Mâlikî tarafından *Cühûdu't-Taberî fi dirâseti'ş-şevâhidi'ş-şi'riyye fi câmi'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* adıyla bir çalışma yapılmıştır. Ancak müellifinin de işaret ettiği üzere (Mâlikî, ts: 6) eser, Taberî'nin bütün şevâhidini açıklamaya yönelik olmayıp muayyen örnekleri ele almakta ve Taberî'nin bu konuda faydalandığı kaynaklar (Mâlikî, ts: 66-69) ve benzerî konular üzerinde durmaktadır. Bununla birlikte sonunda Taberî'de yer alan şevâhidin şâir isimlerine göre yapılmış bir fihristi yer almaktadır.⁴⁵

2. Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) *el-Keşşâf* ve Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*'inde zikrettikleri şevâhidi açıklayan eserler de yazılmıştır. Bunları da şöyle sıralayabiliriz:

a. Hıdır b. Atâillâh b. el-Mevsilî'nin (ö. 1007/1598) *el-İs'âf fi şerhi şevâhidi'l-Kâdî ve'l-Keşşâf* adındaki eseri yazma halinde olup iki ciltten oluşan

⁴³ Meselâ İmru'ül-Kays hakkında 5 sayfa, Ru'be hakkında 3 sayfa bilgi verir. Bk. (Abbâsî, 1947: I, 9-14, 15-18)

⁴⁴ Eserin Yâsin Yayınevi tarafından İstanbul'da yine eski harflerle yapılan yeni bir baskısı da mevcuttur. Ayrıca bizzat görme imkânı elde edememekle birlikte Mekke'de Melik Fehd kütüphânesinde bulunduğunu öğrendiğimiz belâgatte temsîl ile ilgili başka çalışmalar da vardır: Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: 1. Necah Ahmed ez-Zihâr'ın *eş-Şevâhidü'ş-şi'riyye fi Delâil-i'câz li-Abdi'l-Kâhir el-Cürçânî* adındaki eseri. 2. Ali el-Bedrî'nin danışmanlığında Âid Selîm el-Harbî tarafından hazırlanan *eş-Şevâhidü'ş-şi'riyye fi kitâbi Esrâri'l-belâğa li-Abdi'l-Kâhir el-Cürçânî* adındaki çalışma.

⁴⁵ Fihrist, tefsîrin Halebî baskısına ve Mahmud Şâkir'in tahkik ettiği baskıya göre şevâhidin yerlerini göstermektedir. Bk. (Mâlikî, ts: 203 vd)

bir nüshası Süleymâniye kütüphanesi Hamîdiye Bölümü 174 ve 175 numarada kayıtlıdır. Müellif, eserinin başında, Zemahşerî ve Beyzâvî'nin tefsirlerinin çok okunduğunu, fakat bu kitaplarda pek çok hatâ ve tashiflerin bulunduğunu, bu tefsirleri tahşiye edenlerin ise şevâhidin maksatlarından gâfil olduklarını, kâfiyeleri değiştirip mânaları yanlış verdiklerini zikrederek eserini yazmaktaki gâyesini açıklamıştır. (Mevsılî, vrk: 3a) Eserini önceki ve sonraki kaynaklara mürâcaat ederek meydana getirdiğini söyleyen müellif, sadece Zemahşerî'nin zikrettiği şevâhidi kırmızı mürekkeple, sadece Beydâvî'nin zikrettiği şevâhidi sarı mürekkeple, her ikisinin de zikretmiş oldukları şevâhidi ise yeşil mürekkeple yazdığını, önce istişhâd mahallini, daha sonra da sırasıyla lügat, i'râb, arûz ve kâfiyeyle ilgili hususları ele aldığını, şâiri ve kasîdesini tanıttığını belirtmektedir. (Mevsılî, vrk: 3b) Şevâhidi tefsirlerde zikredildikleri sıraya göre açıklayan eserin, ferağ (yazılışının tamamlanma) târihi 1004 (1595) yılını gösteren bizim baktığımız nüshasında, *Keşşaf*'ın beyitleri kırmızı mürekkebiyle ayırt edilmekle birlikte, müellifin belirttiği diğer renkler tamamen siyahlaşıp ayırt edilemez hâle gelmiştir.⁴⁶

b. Muhibbüddin Efendi'nin (ö. ?) *Tenzîlü'l-âyyât 'ale's-şevâhid mine'l-ebiyât* adındaki eseri sadece Zemahşerî'nin tefsirinde geçen şevâhidi açıklamakta, şiirlerin söyleniş sebepleri ve istişhâd mahalli üzerinde durmaktadır. Eser, dîvanların tertibinde olduğu gibi kâfiyeye göre alfabetik olarak hazırlanmış olmakla birlikte bir kâfiye içinde yer alan beyitler alfabetik sıraya dizilmemiş, tefsirdeki sıraya göre tertip edilmiştir. Meselâ *السماء* kâfiyesiyle biten beyit *الرفقاء* kâfiyesiyle biten beyitten önce zikredilmiştir. (Muhibbüddin, ts: 4-5) Bu durum, arandığı bir beyti bulmak için, o beyitle kâfiyesi aynı olan bütün beyitlere bakmayı gerektirmektedir. *Tenzîlü'l-âyyât Mısır*'da Bulak'ta basılmıştır.⁴⁷

c. Yeni araştırmacılarından el-Mahcûb Binsâlik, *el-Kavlü'l-Mâdî fî şerhi şevâhidi tefsîri'l-Kâdî* adındaki eseriyle Beydâvî tefsirinde şiirden getirilen şevâhidi açıklamıştır. Müellif, 266 adet olduğunu belirttiği (Binsâlik, 2000: 1) Beydâvî'nin şevâhidini sırasıyla açıklamış ve istenilen beyte ulaşmayı kolaylaştırmak üzere eserin sonuna kâfiye fihristi koymuştur. (Binsâlik, 2000: 258-270)

⁴⁶ Eserin Yeni Câmî 13 numarada kayıtlı başka bir nüshası daha vardır. Ancak ferağ tarihi 1109 yılını gösteren bu nüshanın Enfal sûresinden sonrası mevcut değildir.

⁴⁷ Eserin, sonunda "Muhammed Efendi Mustafa'nın matbaasında basıldı" ifâdesi bulunan fakat nerede basıldığına dâir bir bilgi bulunmayan eski bir baskısı daha mevcuttur. Ayrıca, Mustafa el-Bâbî el-Halebî tarafından Mısır'da 4 cilt hâlinde basılan *Keşşaf*'ın sonunda da yer almaktadır.

3. Zamanımız müelliflerinden Abdü'l-Âl Sâlim Mekrem'in Âlemü'l-Kütüb tarafından 1998'de Beyrut'ta basılan *eş-Şevâhidü's-Şi'riyye fî tefsîri'l-Kurtubî* adındaki 4 ciltlik eseri, Kurtubî'nin (ö. 671/1272) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* adındaki tefsirinde şiirden getirilen bütün şevâhidin kaynaklarını göstermekte ve delil getirilen yerlerini açıklamaktadır. Eser, tefsirde zikredilen şiirleri lügat, garîbü'l-Kur'ân, kırâat, nahiv, belâgat, edebiyat, din ve tarih olmak üzere 8 başlık altında ele almaktadır. Her başlık altındaki şiirleri tefsirdeki sıraya göre ele alan eser, her bölüm sonunda içerdiği şiir ve recez fihristiyle aranılan beyitlere ulaşmayı mümkün kılmaktadır.

4. Zamânımızda yapılan çalışmalardan bir diğeri de Sabri İbrâhim es-Seyyid'in *Şevâhidü Ebî Hayyan fî tefsîrih* adındaki eserdir. Bu eser Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye tarafından 1989'da İskenderiye'de basılmıştır. Müellif, eserin başında lügat ve istişhâd hakkında bilgi vermekte (es-Seyyid, 1989: 29-106), sonra da konulara göre Ebû Hayyan'ın (ö. 745/1344) *el-Bahru'l-muhît* adındaki tefsirinde zikredilen şevâhid üzerinde durmaktadır. Eserde, Ebû Hayyan'ın şevâhidinin tamamının açıklanıp açıklanmadığı vurgulanmamıştır. Ancak eserin sonunda sadece eserde geçen şevâhidin fihristine yer verilip (es-Seyyid, 1989: 671-705) ayrıca tefsire atıfta bulunulmaması, çalışmanın plânının sadece lügat, sarf ve nahivle sınırlı olması (es-Seyyid, 1989: 737-754) Ebû Hayyân'ın tefsirindeki şevâhidin tamamının açıklanmadığını göstermektedir. Ebû Hayyân'ın tefsirinde lügat, sarf ve nahivle ilgili 457 şiirin yer aldığı belirtilmesine (es-Seyyid, 1989: 652) mukabil *el-Bahru'l-muhît*'in bundan çok daha fazla şevâhid içermesi de bunu gösteren başka bir delildir.⁴⁸

Sonuç

İstişhâd sarf, nahiv, belâgat gibi âlet ilimlerinde başvuru bir yöntemdir. Ona, diğer ilimlerde yalnızca âlet ilimleriyle ilgili konulara temas edildiğinde başvurulur. Bu sebeple şevâhid şerhiyle ilgili eserler, – yukarıda tanıtılan literatürden de anlaşılacağı üzere – genellikle sarf-nahiv, belâgat ve onlara çokça yer veren tefsir kaynaklarındaki şevâhidi açıklamak üzere yazılmıştır. Bunlar içerisinde de Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb'ı*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf'ı*, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sinin şerhleri, Kazvînî'nin

⁴⁸ *el-Bahru'l-muhît*'le ilgili benzeri bir çalışma da Şuâ' Abdurrahman el-Mansûr tarafından master tezi olarak hazırlanan *Ebyâtu'n-nahv fî tefsîri'l-Bahri'l-muhît*'tir. Bizzat görme imkânı elde edemediğimiz bu eser 1410/1989'da Kâhire'de Matbaatu'l-Medenî'de basılmıştır. Bk. (Zirikli, 1998: I, 284); ayrıca bizzat görme fırsatına sâhip olamadığımız bir diğer eser de Ali Eroğlu'nun *Şiirle istişhâd ve istişhâd açısından Medârik tefsîri* adındaki çalışmasıdır.

Telhîsu'l-Miftâh'ı, İbn Hişâm ve İbn Hâcib'in kitapları en fazla ilgi gören eserler olmuştur. Çünkü Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı nahivle ilgili günümüze ulaşan en eski eser olarak özellikle ilk dönemlerde çok yoğun müracaat edilen bir kaynak olmuştur. *el-Elfiyye*, *Telhîsu'l-Miftâh*, İbn Hişâm ve İbn Hâcib'in kitapları ise asırlarca medreselerde okunup ezberlenen ve hâlâ bu hizmeti ifa eden ders kitaplarındandır. Bu sebeple onlarda ve şerhlerinde yer alan şevâhidin öğrenciler için açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ise Beydâvî, Neseî (ö. 710/1310), Ebüssuûd (ö. 982/1574) gibi sünnî müfessirlerin yöntem açısından örnek alıp temel referans kaynağı kabul ettikleri bir eserdir. Dolayısıyla mezkûr müelliflerin eserlerindeki şevâhidin birçoğuna daha önce *el-Keşşâf*'ta da yer verilmiştir. Şevâhid türü eser veren müelliflerin yoğunlaştıkları eserlerden birinin *el-Keşşâf* oluşunun sebebi kanaatimizce burada aranmalıdır.

Bu yazıda çalışmalarımız boyunca şevâhidle ilgili tesbit ettiğimiz eserleri tanıtmaya çalıştık. Bu alanda telif edilmiş literatürün tamamını burada ta'dâd ettiğimizi elbette söyleyemeyiz. Mutlaka bizim tesbit edemediğimiz birçok eser vardır. Ancak bizim bu çalışmamızın ileride yapılacak daha geniş çalışmalara bir basamak oluşturacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Abbâsî, Abdürrahîm b. Ahmed, *Meâhidü't-tensîs alâ şevâhidi't-telhîs*, I-IV (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1947.
- Affü'd-din, Rebî' b. Muhammed b. Mansur el-Kûfî, *Şerhu Ebyâtı Sîbeveyhi ve'l-Mufasssal*, Süleymâniye Kütüphanesi Yeni Câmi bölümü, no: 1064.
- Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, I-III, Mektebetü'n-nehdati'l-Arabiyye, Kahire 2000.
- Aynî, Bedreddin, *el-Mekâsıdu'n-nahviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi'l-elfiyye* (Bağdâdî'nin *Hizânetü'l-edeb min lübbi lübâbi lisâni'l-Arab* adındaki eseriyle birlikte), I-IV, Bulak, Mısır ts.
- Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer, *Hizânetü'l-edeb fî lübbi lübâbi lisâni'l-Arab*, I-XV (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1984.
- Blachere, Regis, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, I-III (trc. İbrâhim el-Kîlânî), Dârü'l-Fikr, Dimâşk 1998.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcü'l-luga ve sihâhü'l-Arabiyye*, I-IV, Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, Mısır ts. (ş u baskıdan da yararlanılmıştır: I-VII, nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr, 4. Baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1990)
- Cumahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtü fuhûli's-suarâ*, I-II (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir), Matbaatü'l-medenî, Kahire ts.
- Çârperdî, Ebû'l-Mekârim Fahreddin Ahmed b. Hasan b. Yûsuf, *Metnü'l-Muğnî fi'n-nahv* (*Kitâbü Şerhi'l-Muğnî fi'n-nahv* ile birlikte, nşr. Abdülkâdir el-Heytî), Câmiatü Kâryûnus, Bingâzî 1998.
- Çetin, M. Nihad, “Şiir”, *İA*, IX, 532.
- , “Sîrâfî”, *İ. A.*, X, 698.
- Durmuş, İsmâil, “İstişâd”, *DİA*, XXIII, 396.
- Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-teknîl fî şerhi Kitâbi't-Teshîl*, I-II (nşr. Hasan Hindâvî), Dârü'l-kalem, Dimâşk 1997.
- Halîl, Ebû Abdurrahman b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, I-IX (nşr. Mehdî el-Mahzûmî), Müessesetü dâri'l-hicre, 1410.
- Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, I-IV, el-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda-Beyrut 1999.
- İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I-III, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-âmme, 1986.

- , *el-Muhteseb fi teybîni vücûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îzâh anhâ*, I-II (nşr. Ali en-Necdî Nâsîf-Abdülhalîm en-Neccâr-Abdülfeţhâh İsmâil Şelebî), Mektebetü's-Safâ, Kahire 1999.
- İbn Hişâm, Ebû Abdullah Cemâleddin el-Ensârî, *Kavâidü'l-i'râb*, İstanbul, ts.
- , *Şerhu Katri'n-nedâ ve Belli's-sadâ*, Matbaatü's-saâde, Mısır 1963.
- , *Tahlîsu's-şevâhid ve telhîsu'l-fevâid* (nşr. Abbas Mustafa es-Sâlihî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1986.
- İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve's-suarâ, I-II, Dâru'l-maârif, Mısır ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XX, Bulak 1300.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, I-IV, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1995.
- İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil-hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, I-II, el-Mektebetü't-ticâriyye, ts.
- , *Esrârü'l-Arabiyye* (nşr. Muhammed Behcet el-Baytâr), Matbûâtü'l-mecmaî'l-ilmî'l-Arabî, Dimaşk ts.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübâ, Kahire ts.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddime* (nşr. Âişe Abdurrahman), Dâru'l-maârif, Kahire ts.
- Karamânî, İbrâhim b. Abdurrahman eş-Şânî, *el-İfsâh fi şerhi şevâhidi'l-Miftah*, Nûru Osmâniye Kütüphânesi, no: 4464.
- Kazvînî, Hatîb Celâleddin Muhammed b. Abdurrahman, *Telhîsü'l-Miftâh fi ilmi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda-Beyrut: 2002.
- Lebîd b. Rebîa el-Âmirî, *Dîvân*, Şirketü dâri'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrut 1997.
- el-Mahcûb Binsâlik, *el-Kavlü'l-Mâdî fi şerhi şevâhidi tefsîri'l-Kâdî*, el-Matbaa ve'l-Verrâkatü'l-Vataniyye, 2000.
- Mâlikî, Muhammed, *Cühûdu't-Taberî fi dirâseti's-şevâhidi's-şiriyye fi câmi'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Fas ts.
- Mevsilî, Hıdır b. Atâillâh, *el-İs'âf fi şerhi şevâhidi'l-Kâdî ve'l-Keşşâf*, I-II, Süleymâniye Kütüphânesi, Hamîdiye bölümü, no: 174-175.

- Muhıbbüddın Efendi, *Tenzîlü'l-âıyât 'ale's-şevâhid mine'l-ebıyât*, Bulak, Mısır ts.
- Nehhas, Ebü Ca'fer, *Şerhu ebyâti Sıbeveyhi*, (nşr. Ahmed Hattâb), Metâbiu'l-mektebeti'l-Arabiyye, Halep 1974.
- Öğmüş, Harun, *Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri (III/VIII. Asır Çerçevesinde)*, İSAM, İstanbul 2010.
- es-Seyyid, Sabri İbrâhim, *Şevâhidü Ebî Hayyan fı tefsîrih*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, İskenderiyye 1989.
- Sıbeveyhi, Ebü Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, I-V (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-hancî, Kahire 1988.
- Sîrâfî, Merzübân, *Şerhu ebyâti Sıbeveyhi*, (nşr. Muhammed Ali er-Rîh), I-II, Mektebetü'l-Ezher, Kahire 1974.
- Süyûtî, *Buğyetü'l-vuât fı tabakâti'l-lügaviyyîn ve'n-nuhât*, (nşr: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim), I-II, 2. Baskı, Dâru'l-Fıkr, 1979.
- el-İktirâh fı ilmi usûli'n-nahv* (nşr. Ahmed Subhi Furat), İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975.
- , *el-Müzhir fı ilmi'l-luga ve envâihâ*, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Mısır ts.
- , *Şerhu Şevâhidi'l-Muğnî*, el-Matbaatü'l-Behiyye, Mısır ts.
- Şentemerî, el-A'lem, *Tahsîlü 'ayni'z-zehab min ma'dini cevheri'l-edeb fı 'ilmi mecâzâti'l-Arab* (nşr. Züheyr Abdü'l-Muhsin Sultan), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.
- Şurrâb, Muhammed Muhammed Hasen, *Şerhu's-şevâhidi's-şeriyye fı ümmâti'l-kütübi'n-nahviyye*, I-III, 1. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2007.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âıyi'l-Kur'ân*, I-XXX (15 mücellet), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2002.
- Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn*, I-II (nşr. Ali Dahrûc – Abdullah Hâlidî), Mektebetü Lübnân, Beyrut 1996.
- Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, Dâru sâdır, Beyrut 1965.
- , *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvül fı vücihi't-te'vîl*, I-IV, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1995.